

מנהיגות בזמן משבר

פרשת מסעי נקראת תמיד בימי בין המצרים. עם ישראל מעלה בימים אלה את זכר שתי תבוסותיו הלאומיות הגדולות. בית המקדש היה סמלו של עם ישראל – וחורבן בית המקדש מסמל אפוא את חורבן העם. חורבנות שני בתי המקדש, במאה השישית לפני הספירה ובמאה הראשונה לספירה, אירעו בעטייה של מנהיגות עלובה.

זרעי החורבן של הבית הראשון נטמנו שנים לא רבות אחרי הקמתו, בהחלטה הרת אסון של המלך רחבעם בן שלמה. שלהי שנות מלכותו של שלמה עוררו תסיסה בקרב נתיניו. מנגנון המס של פרעה העמיס עליהם, בייחוד בשנות בניין המקדש, נטל כבד משאת. משמת שלמה באו אל בנו ויורשו רחבעם וביקשוהו להפחית מן הנטל. יועציו הוותיקים של שלמה הציעו לבנו להיענות לבקשה. העצה שנתנו לו היא מן היפות שניתנו אי פעם למנהיג: אם תשרת את העם, העם ישרת אותך (ראו מלכים'א' יב, ז). רחבעם לא שעה לעצה. הממלכה התפלגה לשתי ממלכות חלשות, שנפילתן הייתה רק שאלה של זמן. כדברי אברהם לינקולן, "בית שהתפלג נגד עצמו לא יעמוד לאורך ימים".

חורבן בית שני בימי הרומאים נבע מקריסה מוחלטת של המנהיגות ביהודה. בית חשמונאי שניצח את ההלניזם בשדה

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

הקרב נכנע לו בהדרגה בזירה התרבותית ובזירה המדינית. הכהונה הייתה נתונה לפוליטיזציה ולהשחתת המידות. הרמב"ם כתב, באיגרת לחכמי מרסיי, כי בית שני חרב משום שהיהודים לא למדו את חוכמת המלחמה. בתלמוד נאמר שהבית חרב בגלל שנאת חינם. יוסף בן מתתיהו תולה את החורבן במלחמה הפנימית בין סיעות הקנאים שהגנו על ירושלים. כל ההסברים הללו נכונים, וכולם חלק מתופעה אחת: כשאין מנהיגות אפקטיבית מתחוללת פלגנות. יש סכסוך פנימית, האנרגיה מתבזבזת, ואין אסטרטגיה לכידה. התבוסה בלתי נמנעת.

בעיני היהדות, מנהיגות איננה לוקוסוס. היא כורח. עמנו עם קטן ופגיע מאוד. כשיש לנו השראה מנהיגותית, אנו עולים לגדולה. באין השראה אנו צונחים לתהום.

לשלושת השבועות של ימי בין המצרים יש, ככל שהדבר יישמע מוזר, מסר מעורר. הוא טמון בעובדה שעם ישראל שרד מן החורבנות שפקדו אותו – ולא רק שהוא שרד, הוא אף התאושש והתחזק. עם ישראל נעשה אומה של שורדים, במובן החיובי ביותר של המילה. מי נתן ליהודים את העוז ואת התעוזה להיות כאלה?

התשובה היא: שלושה מנהיגים ששמותיהם קשורים לכלי החרב בשלושת השבועות: משה, שהמסר שלו לדורות הבאים בתחילת ספר דברים נקרא תמיד בשבת שלפני תשעה באב; ישעיהו, שחזונו הנקרא כהפטרת אותה שבת הוא הנותן לה את שמה "שבת חזון"; וירמיהו, הנביא שחזה את החורבן, ושנבואותיו שובצו כהפטרות בשתי השבתות האחרות שבשלושת השבועות.

מה עשה את שלושת האישים הללו למנהיגים גדולים? שלושתם היו ביקורתיים כלפי בני זמנם – אבל כאלה הם רוב

האנשים. אין צורך בכישרון מיוחד כדי להיות ביקורתני. שלושתם חזו חורבן – אבל ירמיהו עצמו הצביע על כך שנבואת זעם היא אופציה נטולת סיכון. אם יקרו דברים רעים, זו תהיה הוכחה לצדקתך; ואם לא – תמיד תוכל לומר שאלוהים החליט לרחם עלינו וחזר בו מכוונתו.¹

מה אם כן ייחד את משה, ישעיהו וירמיהו? מה הפך אותם למנהיגים גדולים? ובפרט, מה הפך אותם למנהיגים דווקא בימים קשים, ומתוך כך למנהיגים לכל עת? התשובה שוב עומדת בסימן שלוש. שכן לדעתי שלושת המנהיגים שאנו מעלים על נס בשלושת השבועות התייחדו בשלושה דברים.

הראשון הוא ששלושתם היו נביאי תקווה. אפילו ברגעים הקודרים ביותר הם הצליחו לראות מבעד לחשרת הסופה את השמיים התכולים שמעבר לה. הם לא היו אופטימיסטים. יש הבדל בין אופטימיזם לבין תקווה. אופטימיזם הוא האמונה שהמצב ישתפר. תקווה היא האמונה שאם נעבוד קשה ביחד נשפר את המצב. כדי להיות אופטימיסט לא צריך אומץ. אך כדי להיות נביא של תקווה דרושים אומץ, חוכמה, הבנה עמוקה של ההיסטוריה, הכרה באפשרי ולא רק בסביר, וכושר ביטוי. כל אלה היו למשה, לישעיהו ולירמיהו. הנה זה בפי משה:

וַיְהִי כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ, וְהִשְׁבַּתְתָּ אֶל לִבְכָּךְ בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה. וְשָׁבַתְתָּ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם, אֵתָּה וּבְנֶיךָ בְּכָל לִבְכָּךְ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ. וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצְךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפִּיצְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ

שָׁמָּה. אִם יִהְיֶה נִדְחָךְ בְּקִצְהַ הַשָּׁמַיִם – מִשָּׁם יִקְבְּצֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ. (דברים ל, א-ד).

והנה כנבואת ישעיהו:

וְאַשִּׁיבָה שְׁפָטֶיךָ כְּבָרָאשְׁנָה וְיַעֲצִיבְךָ כְּבַתְחִלָּה. אַחֲרַי כֵּן יִקְרָא לְךָ עִיר הַצְּדָקָה, קְרִיָּה נְאֻמָּנָה. (ישעיה א, כו)

ואצל ירמיהו:

כֹּה אָמַר ה': מְנַעֵי קוֹלְךָ מִבְּכִי וְעֵינַיִךָ מִדְּמָעָה, כִּי יֵשׁ שָׂכָר לַפְּעֻלָּתְךָ, נְאֻם ה', וְשָׁבוּ מֵאֶרֶץ אוֹיֵב. וְיֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרֵיתְךָ, נְאֻם ה', וְשָׁבוּ בָנִים לְגִבּוֹלָם. (ירמיה לא, טו-טז)

המיוחד בכל שלוש נבואות התקווה הללו הוא שהן נאמרו בידיעה שדברים רעים עתידים לקרות לעם ישראל. אין זו תקווה קלילה הנישאת לה על כנף רננים נעלסה; זו תקווה עיקשת הבוקעת מגיא צלמוות.

המאפיין השני המייחד את משה, ישעיהו וירמיהו הוא שדברי הביקורת שלהם נאמרו מתוך אהבה. ישעיהו אמר, בשמו של הקב"ה, מילים שהן אולי המלבבות ביותר שנאמרו לעם ישראל בזמן מן הזמנים: "כִּי הִהָרִים יִמוּשׁוּ וְהַגְּבָעוֹת תִּמוּטְנָה – וְחִסְדֵי מֵאֲתָךְ לֹא יִמוּשׁוּ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תִמוּט, אָמַר מֶרְחֶמֶךָ ה'" (ישעיה נד, י). ירמיה, בתוך שטף דברי התוכחה הקשים שלו, התנבא במילות אהבה מופלאות שהיו למטבעות לשון: "כֹּה אָמַר ה': זָכַרְתִּי לְךָ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ, אֲהַבְתָּ כְּלוּלְתֵיךָ, לְכַתֵּךְ אַחֲרַי בַּמְדַּבֵּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה" (ירמיה ב, ב).

ה' להיות "נביא לגוים", לא רק ליהודים (ירמיה א, ה). ישעיהו הפליא לבטא בנבואותיו אכפתיות לגורלן של אומות כמצרים ואשור, אויבותיה של ממלכת יהודה שלכו היה כמוכן נתון לה (ישעיה יט, יט-כה).

גדולתם של מנהיגים גדולים אינה רק בדאגתם לעמם שלהם; הרי כולנו, למעט אלה מאתנו הנגועים בשנאה עצמית, עושים זאת. גדולתם המיוחדת היא בדאגתם לאנושות. רגישותם האוניברסלית היא המאצילה על מסירותם לעמם שלהם הוד ועוצמה מוסרית.

להיות סוכן של תקווה, לאהוב את העם שאתה מנהיג, ולהרחיב את אופקי האכפתיות כך שיקיפו את האנושות כולה – זהו סוג המנהיגות המקנה את היכולת להתאושש ממשבר ולהמשיך הלאה. הוא אשר עשה את משה, את ישעיהו ואת ירמיהו לשלושה מן המנהיגים הדגולים בכל הזמנים.

ומשה – אהבתו לעמו מהדהדת מכל התפילות שנשא למענו, ויותר מכולן בתחנוניו לה' לאחר חטא העגל. הוא היה מוכן אז למסור את נפשו כדי שה' יסלח לעם: "וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם – וְאִם אֵין, מִחֲנִי נָא מִסַּפְּרֶךְ אֲשֶׁר פָּתַכְתָּ" (שמות לב, לב). קל להיות ביקורתי, אבל המבקרים המשפיעים הם רק אלה האוהבים באמת ובתמים את מושא ביקורתם ומשכילים להראות לו את אהבתם זו.

והמאפיין השלישי והאחרון: משה, ישעיהו ירמיהו היו שלושת הנביאים שדיברו יותר מכל הנביאים האחרים על תפקידו של עם ישראל בקרב האנושות. משה אמר שיש לשמור את המצוות והחוקים שבתורת ה' "כִּי הוּא חֻקְמַתְכֶם וּבִינַתְכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים" (דברים ד, ו). כפי ישעיהו שם ה' הצהרות כגון "וְאַתֶּם עַדִּי, נְאֻם ה', וְאֲנִי אֶל" (ישעיה מג, יב), או "אֲנִי ה' קְרֵאתֶיךָ בְּצַדֶּק וְאַחֲזַק בְּיָדְךָ וְאַצְרֶךָ וְאַתְּנֶנּוּ לְבְרִית עִם, לְאוֹר גּוֹיִם. לְפָקֹחַ עֵינַיִם עֲוֹרוֹת, לְהוֹצִיא מִמִּסְגַּר אֶסִּיר, מִבַּיִת כָּלֵא יִשְׁבִּי חֶשֶׁךְ" (מב, ו-ז). ירמיהו היה המנהיג שהגדיר לדורו ולדורות את תפקיד היהודים בתפוצות: "וְדַרְשׁוּ אֶת שְׁלוֹם הָעִיר אֲשֶׁר הִגְלִיתִי אֶתְכֶם שָׁמָּה וְהִתְפַּלְלוּ בְעַדָּהּ אֵל ה', כִּי בְשָׁלוֹמָה יִהְיֶה לְכֶם שְׁלוֹם" (ירמיה כט, ז) – ההכרזה הראשונה בהיסטוריה על מהותו של מיעוט יצירתי.

מדוע נקודת המבט האוניברסלית כה חשובה פה? מפני שמנהיגים הדואגים רק לעמם הם שוביניסטים. לא אומץ אמתי הם נוסכים בעמם, כי אם רברבנות, ציפיות שווא ורגש אגוצנטרי.

ה' נתן למשה הצעיר הזדמנות להראות שלא רק למען בני עמו הוא מוכן להיחלץ – ומשה נענה לאתגר, והושיע את בנות יתרו מתגרת ידם של הרועים (שמות ב, יז). ירמיה נתקדש בידי

1. ראו ירמיה כח; רמב"ם, משנה תורה, הלכות יסודי התורה י, ד.

נהניתם?

רוצים לקבל את שיחותיו של הרב יונתן זקס
ישירות למייל שלכם?
לחצו להרשמה!

